

Н. В. Левчик, Б. М. Фільц

Олесь Олександр

ОЛЕСЬ Олександр (справж. – Кандиба Олександр Іванович; 23. 11(05. 12). 1878, містечко Білопілья Харків. губ., нині місто Сум. р-ну Сум. обл. – 22. 07. 1944, Прага, 29. 01. 2017 перепохов. у Києві) – поет-лірик, драматург, прозаїк, перекладач, журналіст. Батько [Олега Ольжича](#), дід [О. Кандиби](#). Під час навч. (від 1893) у хлібороб. школі у м-ку Дергачі (нині місто Харків. р-ну Харків. обл.) видавав рукопис. ж. «Комета», в якому друкував власні вірші, написані укр. та рос. мовами. Закін. Харків. вет. інститут (1906). Працював ветеринарним лікарем у Харківському земстві та Києві (1909–19). Від 1919 – в еміграції: Будапешт, Відень, де редагував ж. «Сміх», «На переломі», був головою Союзу укр. журналістів, від 1923 – у Празі.

Знаковою подією у його літ. житті стала поїздка на відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві (1903), під час якої О. познайомився з Б. Грінченком, В. Самійленком, М. Коцюбинським, Лесею Українкою, передав свої вірші до одес. альманаху «Багаття», де дебютував 1905. Влітку 1906 відвідав Крим, тут уклав першу поет. кн. «З журбою радість обнялась» (С.-Петербург, 1907), що отримала чимало схвал. відгуків і репрезентувала його як ніжного лірика й поета високого громадян. звучання. Згодом видав «Поезії» – кн. 2 (С.-Петербург, 1909) та кн. 3 (К., 1911), куди увійшли драм. поема «Над Дніпром» та драм. етюд «Трагедія серця». 1913 побував в Італії, написав низку віршів («Мов келих срібного вина», «Італійська ніч підкралась», «В долині тихій сон летить»), що збагатили укр. мариніст. лірику. У Києві видрукувані кн. 4 – «Драматичні етюди» (1914) та кн. 5 – «Поезії» (1917), в якій особливу увагу привертає цикл «З щоденника», наповнений урочистими інтонаціями, що передають перші кроки в утвердженні нац. самосвідомості. Досить плідним творчо був період О. в еміграції: зб. «Чужиною» (Відень, 1919), «Княжа Україна» (1920; опубл. – Л., 1930),

«Кому повім печаль мою...» (1923; опубл. – Л., 1931), «Поезії. Книга Х» (Л., 1931), «Цвіте трояндами...» (Прага, 1939), в яких червоною ниткою проходить розповідь про трагедію рідної України, у більшості поезій переважають настрої самотності та приреченості, туги за батьківщиною. Важливим етапом творчої біографії автора стала сатир. зб. «Перезва» (Відень, 1921; видана під псевд. В. Валентін; у Рад. Україні перевидана під назвою «Емігрантська перезва», Х., 1926), в якій вміщено як гуморист., так і гостро сатир. вірші, про тогочасні політ. події та діяльність декого з представників укр. еміграції. Завдяки своїй милозвучності поезія О. набула широкої популярності. Після Т. Шевченка, до образу якого звертався впродовж усього свого життя і якому присвятив низку віршів («Шевченкові», 1912; «В роковини Шевченка», 1928),

О. вважають другим поетом за кількістю творів, покладених на музику композиторами-класиками, а також сучас. митцями. Зокрема, хор «Три менти» та 7 солоспівів («Айстри», «На сірій скелі мак цвіте», «Порвалися струни», «Прийди, прийди», «Як зграя радісних пташок») написав М. Лисенко (1908–11). К. Стеценко – автор 19-ти солоспівів із фортепіано, зокрема лірико-драматичного монологу для контральто з фортепіано «Нащо, нащо тобі питати» (1909), ансамблів «Літньої ночі» («Дихають тихо акації ніжні»), «О не дивуйсь» для голосу (тенора), скрипки та фортепіано (перша згадка 1909), «Болить душа» для тенора (1907), «Зустрітись, щоб знову розлучитись» для сопрано або тенора (1909), «Скоро сонце засміється», «Небо з морем обнялося» (1909), «Ой чого ж ти, тополенько» для тенора (1909), «Пісні мої» для баритона (1909), «Пісня» для сопрано (1909, втрачена), «І ви покинули» для високого або низького голосу (1911), «Хтось постукав в моє серце» для високого голосу (1917), «Чому?» для тенора або баритона (1917), «Гроза пройшла» для баритона (1918), «Ти все любиш його» для високого голосу (1918), «О, ще не всі умерли жалі» для сопрано (1919), «Пещу її» для високого голосу (1920), «Порвалися струни на арфі» для тенора або ансамблю (1920), «Ця пісня тобі» для тенора й баса з фортепіано. Він також написав хори а капела – «В країні мертвій» (чол. склад), «Коли вже ти, сонечко, мені зійдеш» (однорід. склад), «Радійте, співайте» (мішаний склад), «Усе жило, усе цвіло» (мішаний склад) та хори із супроводом фортепіано – «Живи, Україно», «Над нами ніч», «Полинь, мій синочку», «Сонце на обрії» (усі – для мішаного складу).

Я. Степовий створив 9 камерно-вокал. композицій – зокрема «Зимою» («Дивилося сонце», 1905, увійшов до вокал. циклу «Барвінки») й 8 солоспівів, об'єднаних у вокал. цикл «Пісні настрою» (1907–09): «Лився спів колись у мене», «О, ще не всі умерли жалі» – обидва для сопрано або тенора з фортепіано, «Долини сплять» для баса з фортепіано, «В квітках була душа моя» і «Скоро сонце засміється» для сопрано або тенора з фортепіано, «О, слово рідне!» для баритона з фортепіано, «Не беріть із зеленого луку верби» та «Ні, не співай пісень веселих» для сопрано або тенора з фортепіано. С. Людкевич, з яким О. познайомився 1912 у Києві на похороні М. Лисенка, у 1920–30-х рр. на слова поета написав 6 солоспівів – «Тайна», «Піду, втечу» (обидва – 1920), «Ти моя найкраща пісня» (1924), «Як

любо жити» (1936), «Живіть» (кін. 1930-х рр.) та «Подайте вістоську» (1922), який композитор написав і присвятив емігрантам із Наддніпрян. України (у серед. травня 1922 М. Грушевський з О. очолили у Відні допомог. комітет «Голодним України»; на трагедію України О. відгукнувся низкою віршів на тему голодомору, частково надрук. у львів. г. «Громадський вісник», і вже наприкінці червня того ж року солоспів С. Людкевича було опубл.).

На його слова С. Людкевич написав також твори для чол. хору а капела – «Журавлями в небо линуть» і «В хмарах сурми загриміли» (1936, на остан. вірш – варіант для мішаного хору). 3-ю строфу хору – «Грає море, вітер віє» він 1947 увів у фінал симф. картини «Наше море». Поодинокі твори на вірші О. написали Н. Нижанківський – солоспів «Прийди» (між 1912 і 1927), В. Безкоровайний – жін. хори «Країно див» (1928), «Народним лицарям» (1929), солоспів «Сміються, плачуть солов'ї» (1904), Є. Форостина – муз. картину «Над Дніпром» (1926). Останній набув популярності з нар. варіантом мелодії, створеної і записаної на Київщині. В обробці Л. Ревуцького вона увійшла до репертуару багатьох укр. співаків, зокрема Б. Гмирі й Н. Матвієнко. Л. Ревуцький також на слова О. написав романс «Де ті слова?» і 1-у ч. поеми «Щороку» – «Зима» для мішаного хору з оркестром (обидва – 1923). Й. Кишакевич на слова О. написав 3 мішані хори а капела – «Ранок встає!», «Ой чого ти, тополенько, не цвітеш?» та «Розцвіли дзвіночки квіти», виконані на концерті Львів. «Бояна» 20 травня 1926, М. Корчинський – вокал.-симф. сюїту «Рожеві промені» (1969), дит. хор «Ой не сійтесь, сніги» та солоспів для голосу з фортепіано «Жита», А. Кос-Анатольський – «Сміються, плачуть солов'ї» для колоратур. сопрано і чол. хору (1960).

Від 1960-х рр. чимало музики на слова О. створила Б. Фільц, зокрема – вокал. цикли «Срібні струни», присвяч. С. Людкевичу, для сопрано й фортепіано («О, ще не всі умерли жалі», «Ніжну-ніжну, як подих билини», «В небі жайворонки в'ються», «Єсть квіти такі», «Затремтіли струни у душі моїй», «Весняний вітер»); «Від льоду до льоду» для дітей молодшого віку («Ялинка», «Снігурі», «Над колискою», «Скоро сонечко пригріє», «Все навколо зеленіє», «Дощик», «Підем в поле», «Два хлопчики», «Вітер», «Сумно і весело» – усі дит. вірші О. написав для свого сина Олега); дит. хори для дітей серед. шкіль. віку (всі видані), збірники дит. або жін. хорів із фортепіано «Хорові акварелі» («Сніги», «Звідкіль гості налетіли», «Тане сніг», «Веснянка», «Білі гуси», «У лісі», «Тихо у полі», «В небі жайворонки в'ються») й «Від зими до зими» (12 хорів у супроводі фортепіано, 10 з яких – хор. версія пісень із циклу «Від льоду до льоду»), а також хори «Холодно зараз в лісах і шугах», «Маленький пастушок» та один – «Капустонька» – акапельний; триптих для мішаного хору а капела («Веснянка», «Тихо у полі», «Троянди»).

Серед творів О. Білаша на слова О. – романс «Не жди докорів» (1964), героїч. марш «Прапор України» (1992), М. Бурмаки – пісні «Колискова» («Спала природа під ковдрою білою»), «Ой не квітни, весно», «Сніг в гаю». Рок-гурт «Кому Вниз» в альбомі «In kastus» має пісню

«Вийди, змучена людьми...» на слова однойм. вірша поета. О. – автор опер. лібрето «Влада за кордоном», «Сон над Дніпром», а також алегор. драм. етюда «Злотна нитка» (ввійшов до зб. «Драматичні етюди»), присвяч. М. Лисенкові (1912 виконали на громад. панахиді композитора), водевілів «По Мюллеру» (1910), «Морока» (1911; обидва – Київ) та ін., драм «Земля обітована» (1935), в якій О. одним із перших в укр. літературі розкрив суть сталін. політики, «Ніч на полонині» (1941; обидві – Прага) та ін., оповідань нарис. і новеліст. типів, психол. етюдів, легенд («Уста її всміхалися завжди...», «Пеклива мати», «Дід Василь», «Казбек і Машука»), творів для дітей («Бабусина пригода», «Напровесні» тощо), інсценізацій нар. казок («Івасик-Телесик» та ін.), а також перекладів – «Арабські казки» (1911), «Казки» В. Гауфа (1911; 1913) та «Пісні про Гайявату» Г. Лонгфелло (1912; усі – Київ), який вважають кращим перекладом українською мовою.

В еміграції була підготовлена, однак не опубл., низка сатир. творів (2-а ч. зб. «Перезва», комедія на 4 дії «Ревізор з Кам'янки», трагікомедія «Народний суд»), поет. зб. «Маска» (вірші 1922–44), драм. твори остан. років життя (п'єса на 4 дії «Шиночок на передмісті», драм. етюди «Фінал», «Темний ліс» та ін.).

Творчість О. стала етапною для укр. поезії своєї доби, оскільки відбивала складні перипетії конфлікту й взаємодії народниц. та модерніст. тенденцій. На формування естет. ідеалу письменника впливали біблійна символіка, фольклорні джерела, зх.-європ. і рос. символізм. О. як письменникові властиве прагнення філос. осмислення вічних загадок буття людини, увага до внутр. життя особистості, особливо в її стосунках з природою, процесі формування своєї морал. позиції, прагнення відтворити психологічно напруж. момент життя, дати картину сильних пристрастей героя у межових, критич. ситуаціях, життя у його яскравій чуттєвій стихії, динаміці. Звідси діалогічна розкритість, філософічність, сповідальність, драматизація і символізація переваж. більшості творів. О. – тонкий інтерпретатор настроєвого моменту, майстер форми, що поетизував природу, красу, любов як символи людського життя. Його твори мали певний вплив на формування таких письменників, як П. Тичина, В. Чумак та ін. Творчість О. періоду еміграції сприяла популяризації укр. літ-ри за межами України (Чехія, Словаччина, Німеччина). На честь О. названі вулиці в багатьох насел. пунктах України, 2010 у Білопіллі йому встановлено пам'ятник, 2018 на держ. рівні в Україні відзначено пам'ятну дату – 140-річчя з дня народження.

Основні твори

Твори. 1971; Чари ночі: Лірика. 1989; Твори: У 2 т. 1990 (усі – Київ).

Рекомендована література

1. Шевельов Ю. Душа співає (Лірика Олександра Олеся: До дня народж.) // Нова Україна. 1942, 4 груд.;
2. Гнатюк Н. Дещо з життя Олександра Олеся // Всесвіт. 1989. № 2;
3. Зеров М. Від Куліша до Винниченка: Поезія Олеся і спроба нового її трактування // Зеров М. Твори: У 2 т. Т. 2. К., 1990;
4. Радишевський Р. П. Журба і радість Олександра Олеся // Олесь О. Твори: У 2 т. Т. 1. К., 1990;
5. Неврлий М. Олександр Олесь: Життя і творчість. К., 1994;
6. Голомб Л. Антеїзм лірики Олександра Олеся // Література. Фольклор. Пробл. поетики: Зб. наук. пр. К., 2006. Вип. 24, ч. 2;
7. Фрайт О. Микола Лисенко та Олександр Олесь: життєві паралелі та творчі перехрестя // Студії мистецтвознавчі. Ч. 4: Театр. Музика. Кіно. К., 2006.

Бібліографічний опис:

Олесь Олександр / Н. В. Левчик, Б. М. Фільц// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-76384>. – Останнє поновлення : 2025.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).